

A THERAPEUTÁK LAKOMÁI ALEXANDRIAI PHILÓN DE VITA CONTEMPLATIVA CÍMŰ ÍRÁSÁBAN¹

ZSIZSMANN ENDRE

Alexandriai Philón *De vita contemplativa* című művében (*De Vit. Cont.*) a 40–64 szakaszban ír általánosabban a lakomákról, majd közelebbről a római, görög és pogány lakomákról értekeznek. A *De Vit. Cont.* 65–89 szakaszaiban az alexandriai terapeuták lakomáit mutatja be.² A lakoma görög megnevezése: συμπόσιον.

Első olvasásra feltűnik két dolog. Az egyik az, hogy a *De Vit. Cont.* 40–63 kicsepontnak tekinti az ókori lakomákat, ezzel szemben a terapeuták lakomáit igencsak mértéktartó közösségi történésként mutatja be. A másik az, hogy míg az ókori görög és római lakomák esetén a túlzott borivás is jellemző, addig a terapeutáknál a bor helyett jobbra a víz kerül említésre.

Milyen a helyes lakoma *De Vit. Cont.* 65–89 szerint? Továbbá: milyen összefüggéseket fedezhetünk fel a terapeuták lakomái és az ókori lakomák között? Létezhetett-e a terapeuták közösségében olyan mértékű aszkézis, mint amiről Philón a *De Vit. Cont.* 37; 73; 81–82-ben ír? A terapeuták visszafogott lakomái, valamint az ezeken a lakomákon felszolgált eledel végtelen egyszerűsége arra utal, hogy a terapeuták asztalközössége aszketikus, de létező gyakorlat lehetett.

1. AZ ÓKORI RÓMAI ÉS GÖRÖG LAKOMÁK

Andrew McGowan szerint az ókori római és görög étkezések esetében nehéz különválasztani a profán és a szakrális lakomákat. McGowan Athénaios *Deipnosophistai* 5,149,5-re hivatkozva állapítja meg, hogy az egyéni étkezés hozzátartozott az *invocatio* és a boráldozat. A lakomák célja nem csak az evés és az ivás volt. A lakomák

¹ Jelen dolgozatot a Makovecz Hallgatói Ösztöndíjprogramnak köszönhetően írtam az ELTE BTK-n, az Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszéken a 2022/2023-as tanév tavaszi félévében.

² A *De Vit. Cont.* 65–89 szakaszaiban az alexandriai terapeuták lakomáit mutatja be. A *De Vit. Cont.* görög szövegeit a LOEB.kiadásból vesszük: Philo: On the Contemplative Life. Magyar nyelvű fordítás tekintetében Adorjáni Zoltán munkájára hagyatkozunk: Alexandriai Philón: *De vita contemplativa*, 2008.

ugyanis politikai, vallási megnyilvánulások, nemegyszer pedig a nemi kicsapongás helyszínének bizonyultak.

Az ókori közösségi étkezések két részből álltak. Az első mozzanat a δειπνον (evés) volt, a második mozzanat pedig a συμπόσιον (közös ivás, ivászat) volt. McGowan Cicero *Epistulae ad Familiares* 9,24,3-re hivatkozva hangsúlyozza a lakomák közösségi jellegét: a lakoma *conviviának*, illetve *σμπόσια*-nak (együtt ivás) és *σύνδειπνα*-nak (közös vacsora) számított. A közös vacsorázás és közös ivás mellett a lakomákon táncoltak is (Xenophón: *Symposion* 9,7).³ A közös borivás rendszerint a közös vacsorát követte, de a borivás történhetett a közös vacsora előtt. A bort rendszerint vízzel hígították: az egy egységnyi bort két vagy három egységnyi vízzel vegyítve itták. Viszont volt rá példa, hogy az ókori római és görög világban étkezés közben elegyítetlenül itták a bort (Diodorus: *Siculus* 4,3). A lakomákon himnuszokat énekeltek (Athenaeus: *Deipnosophistae* 4,149).⁴

A lakomákon mindenképp döntő szempont volt a felhozatal étel és ital tekintetében. Az étel, ital mennyisége, minősége és változatossága a gazdagság, a jólét jele, egyúttal a házigazda vendégszeretetét dicséri. A módos lakomákon is figyelni kellett arra, hogy minden vendégnek egyenlő mértékben jusson a felkínált ételből, italból. Ez az elvárás azonban nemcsak etikett volt, hanem az egyenlőség elvének érvényesítése is. A görög városideál éppen az egyenlőségen alapult (Plutarchos: *Questiones Convivales* 642).⁵

A püthagoreusok körében voltak, akik elfogadták a borivást, mások pedig tiltakoztak ellene (Iamblichus: *De Vita Pythagorica* 97–98).⁶

2. ÉTELEK, ÉTRENDEK AZ ÓKORI GÖRÖG–RÓMAI VILÁGBAN

Az ókori görög kultúrkörben az étel-ital kérdésében ismert volt a folyadék és a szilárd kategóriák közötti különbségtétel. Thuküdidész I, 138, 5 szerint három kategóriáról érdemes beszélni: alapélelmiszer, élvezeti (cikk) és ital. Apicius *De Re Coquinaria* című írásában említi az ókori Rómában ismert többfogatásos menüket és az elkészítésükhöz szükséges hozzávalókat.

A társadalom szegényebb rétegeihez tartozók étrendje igen egyszerű volt, mivel csak kenyeret ettek és vizet ittak, mint a terapeuták. A kenyér nemcsak a kovászos, búzából készült, szeletelhető alapélelmiszert jelenti, hiszen a héber לֶחֶם, a görög ἄρτος kifejezés gyűjtőszóként is jelentheti magát az ételt. Összefüggés fedezhető

³ McGowan: *Ascetic Eucharists*, 47–48.

⁴ Uo., 51.

⁵ Uo., 47–48.

⁶ Uo., 70.

fel a Lev 24,7-ben előírt ételáldozati szent kenyerek pontos elkészítésének előírása és a Philónnál szereplő τὸ παναγεστατὸν σιτίον („legszentebb étel”) motívum között.⁷ A Lev 24,7 LXX szövegében szerepel mind a kenyér, mind a só: ἄρτος, ἄλα (καὶ ἐπιθήσετε ἐπὶ τὸ θέμα λίβανον καθαρὸν καὶ ἄλα, καὶ ἔσονται εἰς ἄρτους εἰς ἀνάμνησιν προκείμενα τῷ κυρίῳ).

A kenyér elkészítése rendszerint az asszonyok feladata volt (id. Plinius: *Nat.* 8,27). A szegényebb sorsúak étrendjéről szólnak Cato *De Agricultura* című művének 56–58 szöveghelyei. A felügyelőnek, a házvezetőnőnek és a pásztornak három modius búza járt (mennyi időre). A szőlősben dolgozó munkásoknak három hónap elteltével, a negyedik hónaptól kezdve naponta 1 hemina (havonta: 2,5 congius) bor járt; az ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik hónapban már naponta 1 sextarius, havonta pedig 5 congius bor; a kilencedik, tizedik, tizenegyedik hónapban már napi 3 heminae, havonta pedig 1 amphora bor járt. Sóból 1 modius volt a személyenkénti éves adag.

- 1 hemina = 0,27 liter
- 1 sextarius = 2 heminae
- 1 sextarius = 0,54 liter
- 1 congius = 6 sextarius = 3,24 liter
- 1 modius = 9 liter
- 8 congius = 1 amphora = 25 liter.⁸

Platónnál *Az állam* II. könyvének 372a–373c szakaszaiban (Szókratész és Adeimantosz párbeszéde) olvasunk az étel beszerzésének módozatairól az ideális városban. Szókratész szerint természetesnek vehető, hogy egy ideális városban termelnek búzát, bort, árpát; kenyeret sütnék búzából, emellett sót, olajat, sajtot fogyasztanak; az emberek ünnepelnek, himnuszokat énekelnek az isteneknek, és békében együtt élnek.⁹ Hasonlóképp Glaukón szerint a görög étkezésben a gabonafélék és az ízesítőszeresek együttes használata magától értetődő étkezési gyakorlatnak számított.¹⁰

A húsmentes étrend elterjedt volt a görög–római kultúrkörben. A vegetáriánus étrend Püthagorászra vezethető vissza (Seneca: *Epist.* 108,17–18). Porphüriosz is

⁷ McGowan: *The Food of the Therapeutae*, 134.

⁸ Uo., 36–39.

⁹ Dobson – Harvey – Wilkins (eds.): *Food in Antiquity*, 7–8.

¹⁰ Uo. Platón *Az állam* II, 12-ben írja: „Először is azt vizsgáljuk, milyen lesz az így szervezett állam polgárainak az életmódja. Bizonyára termelnek majd gabonát és bort, készítenek ruhát és cipőt, építenek házakat, s nyáron többnyire mezítlánul és mezítláb dolgoznak majd, télen pedig jól felöltözve és jó cipőkben; ételnek árpából darát, búzából lisztet őrlnek, s azt megfőzik, ezt megdagasztják, aztán a pompás kalácsot és kenyeret sorba kirakják gyékényre vagy tiszta falevelekre, s gyermekeikkel együtt, a földre szórt tiszta- és mirtuszlombokra heveredve, vígan lakmároznak, bort isznak, koszorúval a fejükön himnuszokkal magasztalják az isteneket, s egymás közt édesen mulatoznak; de anyagi erejükön felül nem szülnék gyermeket, mert óvakodnak a szegénységtől vagy a háborútól.” Platón: *Az állam*, 46.

tiltakozik a húsevés ellen (*De abstinencia* 4,6–9).¹¹ Püthagorásznál viszont olvasunk bárányáldozatról, ami elfogadott volt (Iamblichus: *De Vita Pythagorica* 18,85).¹²

DIONYSOS-KULTUSZ

Dionysos a görög mitológiában a bor, a termékenység istene. Római megfelelője Bacchus. A Dionysos-kultusz a misztériumvallások sorába tartozik. Az eleusiszi misztériumvallás esetében fontos elem volt a beavatási szertartás: az emberek előbb az ún. *μυσταγόγος*, vagyis beavató irányítása alatt böjtöltek, áldozatokat mutattak be, így váltak beavatottakká (*μύσται*). A beavatottak egy évig korlátozott jogokkal, de részt vettek a „nagy misztériumokon” (őszi időben kilenc napig tartó ünnepség), majd *ἐποπταί*-já (szemlélők) válhattak. Beavatásban nem részesülhettek a barbárok, rabszolgák és a gyilkosok.¹³ Dionysos-ünnepet több időpontban is tartottak, amikor megáldották az újbort Dionysos képmása jelenlétében, körmeneteket rendeztek, borivó versenyt tartottak. A borivás rituális célzattal történt. Ezenkívül drámákat adtak elő, melyen megjelenítik Dionysos sorsát. A Dionysos-kultusz főbb jellemzői a hellenista világban a következők voltak: szertartásokat tartottak, melyeken csak a beavatottak által ismert jelszavakat és szimbólumokat alkalmaztak (az istenséggel való egyesülés céljából); a túlvilági élet és boldogság bizonyossága.¹⁴

2.1. A THERAPEUTÁK ELEDELE

Alexandriai Philón *De Vita Contemplativa* című írásában három helyen van szó a therapeuták eledeléről: 37; 73–74; 81–82.

A 37-ből tudjuk, hogy a therapeuták hetedik napi (azaz sabbáti) étrendje nem költséges és igen egyszerű: kenyeret és sót ettek. Fűszerként csak az izsópot használták:¹⁵ „σιτοῦνται δὲ πολυτελές οὐδέν, ἀλλὰ ἄρτον εὐτελῆ, καὶ ὄψον ἄλες, οὐς οἱ ἀβροδιαῖτοι παραρτύουσιν ὕσσωπος”¹⁶ A therapeuták valószínűleg fogyaszthattak mind kovászos, mind pedig kovásztalan kenyeret (ἄρτος).¹⁷ Az izsóp (görögül: ὕσσωπος) illatos növény volt, amit a középkorban gyógyírként alkalmaztak

¹¹ Taylor – Hay: *Philo of Alexandria*, 303.

¹² McGowan: *Ascetic Eucharists*, 70.

¹³ Magyar Katolikus Lexikon, III. kötet, 37–38.

¹⁴ Dillon: *Dionysos*, 201–202.

¹⁵ Alexandriai Philón: *De Vita Contemplativa*, 40.

¹⁶ Philo: *De Vita Contemplativa*, 134.

¹⁷ McGowan: *The Food of the Therapeutae*, 129.

(*Hysoppus officinalis*).¹⁸ Az izsópnak a Bibliában az a szerepe, hogy megtisztítsa a testet a tisztátalanságtól (Num 19,18–20). Azt a házat, ahol poklos tartózkodott, úgy tisztították meg, hogy meghintették vérrel és izsóppal (Lev 14,4–7.49–52). Az Ex 12,22 szerint Mózes összehívta Izrael véneit, és azt kérte tőlük, hogy vegyenek egy köteg izsópot, mártsák bele a páskabáránynak az edényben levő vérébe; ezzel a vérrel kellett meghinteni a házak szemöldökfáit és a két ajtófélfát, hogy az Úr megkímélje a házak lakóit a pusztító angyaltól.¹⁹

A terapeuták a jóllakást kerülik (*De Vit. Cont.* 37.). Szerény étrendjük jelzi, hogy aszketikus életet éltek. Alexandriai Philón az egyiptomi terapeuták askéta életformájának leírására, az önmegtartóztatásra egyrészt az *ἐγκρατεία*, másrészt a *σωφροσύνη* kifejezést használja. Az *ἐγκράτεια* főnév jelentését gyakorta kapcsolták az *ἀνδρεία*-hoz (bátorság mint férfiak tulajdonsága). Taylor és Hay szerint Philónnál az *ἐγκράτεια* gondolata mint ideál a sztoikus filozófiából eredeztethető (*Legum Allegoriae* I,63–64; *De Virtutibus* 13–14; *De Specialibus Legibus* 2,195; 4,122; *De somniis* 1,124), és felfigyeltek arra, hogy az *ἐγκράτεια* csak itt fordul elő a *De Vit. Cont.*-ban.²⁰

ἐγκράτειαν δὲ ὡσπερ τινὰ θεμέλιον προκαταβαλλόμενοι τῆς ψυχῆς τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετὰς. σιτίον ἢ ποτόν οὐδεὶς ἂν αὐτῶν προσενέγκαιτο πρό ἡλίου δύσεως, ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν ἄξιον φωτὸς κρίνουσιν εἶναι, σκοτούς δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας, ὅθεν τῷ μὲν ἡμεραν, ταῖς δὲ νυκτὸς βραχὺ τι μέρος ἐνειμαν.²¹

Mivel számukra az önmegtartóztatás olyan mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, erre a *lelki fundamentumra* építik a többi erényt. Napnyugta előtt semmi eledelt vagy italt nem fogyasztanak. Különböztetést is tartják, hogy a filozófia műveléséhez világosság illik, a test szükségéhez pedig sötétség. Ezért a filozófia művelésére a nappal, egyebekre pedig az éjszakának valami jelentéktelen része jutott.²²

Philón a böjtölést itt nem a görög *νηστεύω* igével jelzi, hanem körülírja: nappal (az egyiptomi terapeuták) ételt és italt nem vesznek magukhoz. Az evéstől és ivástól való tartózkodást Philón a „σιτίον ἢ ποτόν οὐδεὶς ἂν αὐτῶν προσενέγκαιτο” fordulattal jelzi.²³

¹⁸ Taylor – Hay: Philo of Alexandria, 213.

¹⁹ Uo., 213.

²⁰ Uo., 205.

²¹ Philo: De Vita Contemplativa, 132.

²² Alexandriai Philón: De Vita Contemplativa, 39–40.

²³ Taylor – Hay: Philo of Alexandria, 205.

A sztoikus filozófia négy kardinális szenvedélyt tart számon (Philón: *De ebriitate* 105): ἐπιθυμία (érzéki vágy), ἡδονή (élvezetek), φόβος (félelem), λύπη (bánat, szomorúság, fájdalom).²⁴ Ezzel ellentétben beszélhetünk a négy kardinális erényről.

<i>Legum Allegoriae</i> 1Móz 2,10–14: A négy folyó I, 63 I, 70–71	Önmérséklet (σωφροσύνη). Az önmérséklet egyike a négy kardinális erénynek. A legfőbb erény a Jóság, amiből levezethető a további négy kardiális erény (<i>Legum Allegoriae</i> I, 63): – belátás (φρόνησις): értelmes lélekrész; fej – bátorság (ἀνδρεία): indulatos lélekrész; mellkas – önmérséklet (σωφροσύνη²⁵): vágyakozó lélekrész; hasi tájék – igazságosság (δικαιοσύνη) (<i>Legum Allegoriae</i> I, 70)

Nem véletlen a négy erény sorrendje sem. Philón a testtájakhoz kapcsolja őket. A belátás azért kerül az első helyre, mert a fej az élőlény legfőbb és legelső része, az értelem székhelye. Fő kérdése: mit szabad és mit nem szabad megtenni. A bátorság azért a második, mert a mellkas az indulat központja. Az önmérséklettel lehet gyógyítani és kezelni vágyainkat. A Tigris folyó allegorikus értelmezése: szembeszáll a gyönyörrel (ή ἡδονή), amely azt gondolja, hogy irányíthatja az ingatag embert. A ἡ ἡδονή negatív jelentéssel bír, káros élvezetekre utal, amelyek kibillentik a lelket békéjéből.

Az igazságosság megőrvendezteti a lelket. Akkor lehetséges, ha a lélek három része (értelmes, indulatos, vágyakozó) összhangban van egymással (*Legum Allegoriae* I, 72).²⁶ A ἡ σωφροσύνη önmérsékletet, önmérséklést jelent (lat. *temperantia, modestia*).²⁷ Alexandriai Philón hangoztatja a terapeuták mértéktartó életvitelét a korabeli kicsapongó lakomákkal (*De Vit. Cont.* 40–64) szemben. A terapeuták önmérséklését az atléták józanságához hasonlítja, akik a verseny napjáig (akár előtte tíz hónapig!) józanok voltak, a verseny lejártával pedig igencsak lerészegedtek, különösen akkor, ha a játékvezető épp nem volt jelen közöttük (*De Vit. Cont.* 42). Az atléták verseny előtti józanságára Philón a görög νήφω igeét használja. A νήφω ige elsősorban a bortól való tartózkodást jelölte, így a józanság kifejezője. Az Újszövetségben a νήφω ige jelentése: mértékletesnek lenni, józanul élni, előrelátónak lenni. Érdekes viszont, hogy jelentheti ezt is: böjtölni (1Thessz 5,6,8; 1Pt 1,13; 5,8; 2Tim 4,5).²⁸

²⁴ Uo., 304–305.

²⁵ A σωφροσύνη főnév a σωφρονίζω igéből ered, melynek jelentése: önmagát fegyelmezni (act.), önmérsékletet tanulni. A σωφροσύνη mértékletességet, diszkréciót, vágyak feletti uralmat jelöl. (Liddell and Scott's Greek–English Lexicon, 788–789.)

²⁶ [1Móz 2,10–14] A négyfelé ágazó folyó (megjelenés előtt).

²⁷ Lampe (ed.): *A Patristic Greek Lexicon*, 1370.

²⁸ Alexandriai Philón: *De Vita Contemplativa*, 119.

2.2. A THERAPEUTÁK ITALA

Taylor és Hay utal a *De Vit. Cont.* 37 kapcsán Porphüriosz *De abstinentia* 4,6.8–9-re, ahol Keremon beszámolója olvasható. Ebből kiderül, hogy az egyiptomi papok körében ismert volt az önmegtartóztató életforma. Az egyiptomi papok alig vagy egyáltalán nem ittak bort. Szerintük a borivás kicsapongó élethez vezethetett, illetve akadályozta őket a tanulmányozásban.²⁹ Az állandó jellegű bortól való tartózkodás nem volt szokás, Iamblichus ugyanis említ olyan Püthagorász-tanítványokat, akik napközben egyáltalán nem ittak bort, de éjszaka már igen (Iamblichus: *De Vita Pythag.* 97–98). Püthagorász az elmélkedő filozófusoktól elvárta, hogy tartózkodjanak a bortól (Iamblichus: *De Vita Pythag.* 109).³⁰ A *De Vit. Cont.* 73–74 témája a józanság. Philón szerint a συμπόσιον-ban nincs helye a borivásnak, ehelyett a συμπόσιον idején a legtisztább vizet (διανγέστατον ὕδωρ) kell inni.³¹ A *De Vit. Cont.* 37-ben olvassuk, hogy a therapeuták itala a forrásvíz (ὕδωρ ναματιαῖον).³²

3. A LAKOMÁK (ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ)

Milyen kép rajzolható meg a therapeuták lakomáiról Philón *De Vit. Cont.* című munkája alapján? Philón előbb helyteleníti a korabeli lakomákat (*De Vit. Cont.* 40–63), majd a továbbiakban az általa helyesnek tekintett lakomát írja le (*De Vit. Cont.* 64–89). A helytelen lakomák³³ bemutatásának elején a „βούλομαι [...] εἰπεῖν” megfogalmazás új téma felvezetését (helytelen lakomák) jelzi: „De szólni kívánnék közös gyülekezéseikről³⁴ is, továbbá a lakomáikon való vidámabb időtöltésről,

²⁹ Taylor – Hay: Philo of Alexandria, 204.

³⁰ Uo., 301.

³¹ Philo: *De Vita Contemplativa*, 156.

³² Uo., 134.

³³ A Philón által helytelenített lakomákra a *De Vit. Cont.* 40 „ἀντιτάξας τὰ τῶν ἄλλων συμπόσια” formában utal. A *De Vit. Cont.* 40-ben az ἀντιτάξας, a *De Vit. Cont.* 64-ben az ἀντιταξω forma szerepel. (Hay–Taylor, 226.) A τῶν ἄλλων συμπόσια szerkezet utalhat általában véve az ókori lakomákra (*De Vit. Cont.* 40–47), görög lakomákra (*De Vit. Cont.* 57–64), római lakomákra (*De Vit. Cont.* 48–49). A *De Vit. Cont.* 50–56-ban Philón a pogány lakomákat bírálja.

³⁴ Hay–Taylor megjegyzi, hogy Philón kétféle kifejezéssel utal az egybegyülekezésre. A σύνοδος kifejezés a *De Vit. Cont.*-ban csak egyetlen helyen szerepel „τάς κοινάς συνόδους” formában (*De Vit. Cont.* 40). A σύνοδος kifejezés találkozást jelent. A σύνοδος szó Philón munkáiban még negyvenöt helyen fordul elő, mint pl. *Flaccus* 136. (Hay–Taylor: Philo of Alexandria, 226–227.)

szembeállítva ezt mások lakomáival”.³⁵ A συμπόσιον főnév alapvetően közös ivást, ivászat1ot, illetve ivászzal, kicsapongással járó mulatságot jelent.³⁶

3.1. HELYTELEN LAKOMA

Philón helytelennek tekintette az ókori lakomákat. Először is azért, mert azok a megittasodásról szóltak (*De Vit. Cont.* 40–47).³⁷ Philón ezt írja: „Mások ugyanis amikor valami erős italt fogyasztanak, dobogtatnak, és fékezhetetlen kutyák módjára dühöngnek. Mintha nem is bort innának, hanem valami ajzó- és bódító szert, netalán valami hevesebb, a józan elmét extázisba hajtó mágikus szert.”³⁸ (*De Vit. Cont.* 40) Másodszer azért helyteleníti a korabeli pogány lakomákat, mert azok középpontjában a fényűzés állott: hét vagy több asztalt hoztak be tele étellel, különböző fűszerezéssel és elkészítéssel. Ezenfelül további asztalokat hoztak, melyeken gyümölcsök voltak lakmározás és csemegézés céljából (*De Vit. Cont.* 54).

Harmadszor Philón azért helyteleníti a korabeli lakomákat, mert azok a társadalmi romlással jártak együtt. Több ókori görög lakomát hoz fel példa gyanánt. Az egyik Kalliász lakomája. Kalliász Hipponikosz azért szervezett lakomát, mert Aütolükosz a *pankratión* nevű próbán győzelmet aratott olimpia alkalmával.³⁹ A másik példa a Xenophón által bemutatott lakomák, ahol jellemző volt az élvezet; itt fuvolázó nők, táncosok, költők voltak jelen. Philón Platón lakomáit hanyagnak tekintette az érzéki szerelmet illetően. Philón úgy tartja, hogy Platón *Lakomája* „a profán és a köznép által gyakorolt szerelmet taglalja” (*De Vit. Cont.* 60): a férfiből kiveszett a „vitézi erény”, legyen szó háborúról vagy békéről; elítéli azt, aki meggyalázza a gyermekkorú személyt; gond az utód hiánya (*De Vit. Cont.* 57–62).⁴⁰

3.2 HELYES LAKOMA

Az alábbiakban a Philón által helyesnek tartott lakomáról (a terapeuták lakomája) fogunk szólni. Minden résztvevő bevonul az ebédlőbe (σμπόσιον) és az

³⁵ Alexandriai Philón: *De Vita Contemplativa*, 41.

³⁶ A συμπόσιον tizenkétszer fordul elő a *De Vit. Cont.*-ban: ἐν συμποσίοις (42); ἐπι συμποσίων (42); εἰς τὰ συμπόσια (44); τῶν συμποσίων (48); τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι συμποσίων (57); ἐν συμποσίοις (57); συμπόσια (64); ἐν δὴ τῷ ἱερῷ τούτῳ συμποσίῳ (71); εἰς τοῦτο τὸ συμπόσιον (73); κατὰ μέσον τὸ συμπόσιον (83); εἰς τὸ συμπόσιον (89); εἰς τὸ συμπόσιον (112); παρὰ τὸ συμπόσιον (113).

³⁷ Alexandriai Philón: *De Vita Contemplativa*, 224.

³⁸ Uo., 41.

³⁹ Uo., 124.

⁴⁰ Uo., 44.

aznapi felszolgálók jelzésére, majd a résztvevők ékes rendben imádkoznak (*De Vit. Cont.* 66).

A lakomán az ülésrendet a vének határozzák meg. A „vének” szón azokat kell értenünk, akik már régebb óta tagjai a terapeuták közösségének. A férfiak és az asszonyok külön ültek (*De Vit. Cont.* 67–68). Az „ifjak” (οἱ νεοί) feladata a felszolgálás volt. Meg kell jegyeznünk, hogy ifjaknak azok számítottak, akik újonnan váltak a therapeuta közösség tagjaivá (*De Vit. Cont.* 70–72; 75).

Az elnök előadást tart a szent iratokról (*De Vit. Cont.* 75–76) – allegorikus írásmagyarázatra kell gondolni (*De Vit. Cont.* 78), majd a hallgatóság tapsa következett (*De Vit. Cont.* 79).

Az elnök dicséretet (ἕμνος) énekel, a lakomán résztvevők pedig a dicséret refrénével válaszolnak (*De Vit. Cont.* 80). A terapeuták lakomáin kovászos kenyeret, sőt (fűszer gyanánt) szolgáltak fel. A sóhoz izsópot kevertek. A vének elfogyasztják a felszolgált ünnepi eledelt (*De Vit. Cont.* 81). A lakomát követően kezdődik az éjjeli ünnep (ἑσπερος), melynek helyszíne az étterem közepe. Itt férfiak és asszonyok külön kórust alkotva énekelnek (*De Vit. Cont.* 83).⁴¹ Philón meglepő módon nem illeti kritikával a Dionysos-kultuszt, azaz a bacchanáliákat. A *De Vit. Cont.* 85-ben nem a bortól való lerészegedésről olvasunk, hanem olyan személyekről, akik az Isten szeretetétől ittasodtak meg.⁴² Philón a μέθη νηφάλιος (lat. *sobria ebrietas*) szókapcsolattal jelöli az egyiptomi terapeutáknak az Isten iránti szeretetük kifejezésének módját (*Quis rerum divinarum heres sit* 69; *De opificio mundi* 71; *Legum Allegoriae* I,84).⁴³

Ez után Istenről költött dicséreteket énekelnek többféle versmértékre és dallamra. [...] Mikor aztán mindkét kar és egyenként tagjaik is olyanképpen ittasodnak meg Isten szeretetének szintiszta borától⁴⁴, mint azok, akik a bakkhanáliákon dőzsölnek, vegyes kart alkotnak, és a kettő egy kórossá egyesül, úgy ahogy hajdan a Vörös-tenger újra egy víztömeggé zárult össze az ott végbement csoda folytán.⁴⁵ (*De Vit. Cont.* 84–85).

McGowan szerint kérdéses, hogy maga a terapeuták közössége létezett-e.⁴⁶ McGowan ezen megállapítását a terapeuták étrendjével támasztja alá. Philón a *De Vit. Cont.*-ban három helyen szól a terapeuták étrendjéről (*De Vit. Cont.* 37; 73–74; 81–82). Mindhárom hely közös vonása az, hogy a terapeuták étrendje végtelmen menően aszketikus volt. Eltérőek viszont a hangsúlyok. A *De Vit. Cont.* 34-ben

⁴¹ Taylor – Hay: Philo of Alexandria, 328–329.

⁴² Uo., 334.

⁴³ Uo., 346.

⁴⁴ „ἀκρατου σπάσαντες τού θεοφιλοῦς” (Philo: *De Vita Contemplativa*, 164.)

⁴⁵ Alexandriai Philón: *De Vita Contemplativa*, 49.

⁴⁶ McGowan: *Ascetic Eucharists*, 57.

Philón azt írja, hogy a terapeuták napnyugta előtt semmit nem ettek és semmit nem ittak; a jóllakás az ember ellensége. Ennek az aszketikus étrendnek a továbbfokozása az, amikor Philón kijelenti, hogy akik komolyabb tudásra vágnak, azok akár három napig is mellőzni tudják az ételt. Míg a *De Vit. Cont* 37-ben a mértéktartó étrendről, sőt az életben maradáshoz szükséges ételmennyiségről van szó (szemben a vágyakkal), addig a *De Vit. Cont* 73-ban arról van szó, hogy milyen *hatást* vált ki az étel-ital: a költséges finomságok a vágyat élénkítik, a bort pedig az „esztelenség varázsszerének” nevezi. A bort mellőzni kell. A bor mellőzésére a *νηφαλία* kifejezés használatos. A *De Vit. Cont* 81–82 említi az alábbi eledeleket, melyeket a terapeuták himnuszok éneklését követően vehettek magukhoz: kovászos kenyér, só (vegyítve izsóppal). A kovászos kenyér, só és izsóp az ifjak által kihordott asztalra került. Philón hozzáteszi, hogy a templom előcsarnokában kihelyezett asztalon kovásztalan és fűszerezetlen kenyér volt. A sőt külön helyezték el az asztalon.⁴⁷

McGowan érvelésével szemben úgy látjuk, hogy a terapeuták aszketikus asztalközösségeire van párhuzam a qumráni és a rabbínikus iratokban. Így azt a véleményt képviseljük, hogy a terapeuták aszketikus asztalközösségei léteztek. A közös étkezés jellemző volt mind a terapeuták közösségére mind az esszénusok csoportjára.⁴⁸

Ezt a gyakorlatot kövessék

2/ mindenütt, ahol laknak, mindannyian, egyik a másikkal: a kicsi hallgasson a nagyra munka és anyagiak dolgában. Együtt étkezzenek,

3/ együtt imádkozzanak, együtt tanácskozzanak mindenütt, ahol együtt van tíz férfi a közösség tanácsából. Ne hiányozzék közülük a papi

4/ személy. És mindenki rangja szerint üljön előtte, és így kérdeztessenek tanácsaik felől minden ügyben. Amikor pedig megterítik az asztalt, étkezéshez vagy hogy újbort

5/ igyanak, a pap terjessze ki kezét elsőnek, hogy legelőször a kenyeret vagy az újbort áldja meg, amelyet megisznak. A pap terjessze ki kezét elsőnek,

6/ hogy legelőször a kenyeret vagy az újbort áldja meg.⁴⁹

(1QS 6,1b–6)

A közös étkezés kultikus jellege fellelhető mind a terapeutáknál, mind a qumráni közösségben. Indok: a pap – *קֹהֵן* (Qumránban), a felügyelő (*ἐφημερευτής*) étkezés előtti imádságot mond. Qumránban a pap áldást mond a kenyér és az újbor felett (1QS 6,5–6), a terapeutáknál pedig a felügyelő vezeti az étkezés előtti imát (*De*

⁴⁷ McGowan: *The Food of the Therapeutae*, 133–134.

⁴⁸ Alexandriai Philón: *De Vita Contemplativa*, 146–147.

⁴⁹ Fröhlich: *A qumráni szövegek magyarul*, 132.

Vit. Cont. 65). A qumráni közösségben is megfigyelhető a hierarchia, akárcsak a terapeutáknál. Az 1QS 6,11 tud a „sokak felett álló felügyelő”-ről. A „sokak” a qumráni közösség teljes jogú tagjait jelöli.

Hay és Taylor egybevetette Philón *De Vit. Cont.* című művét és a *De abstinentia* 4-et Porphüriosztól. Az előbbi szerint tehát a terapeuták kenyeret és só tettek, néha izsóppal keverve. Az utóbbiban viszont az egyiptomi papok szentségi időn belül nem ettek kenyeret, szentségi időn kívül pedig izsópot fogyasztottak, mert ez a fajta izsóp – meggyőződésük szerint – semlegesítette a kenyér erejét, ízét. Az egyiptomi papok tartózkodtak az olajtól.⁵⁰

A húsmentes étrend és a bor mellőzése jellemző volt a farizeusok gyakorlatában. A második templom lerombolásakor a farizeusok eldöntötték, hogy nem esznek húst és nem isznak bort, mert különben érvénytelenné válik az első zsenge rítusa (Baba Batra 6ob).⁵¹

ÖSSZEGZÉS

1. Philón *De Vita Contemplativa* című írásában helytelennek tekinti az ókori görög, római és pogány lakomákat, mivel szerinte ezek főként a fényűzésről és a kicsapongásról szólnak. Ezzel ellentétben

2. az alexandriai terapeuták lakomáit tekinti helyesnek. A terapeuták szelény étrendje (kenyér, só mint fűszer, izsóp, kristálytisza víz, húsmentes étrend), asztalközösségei, lakomái igencsak mértéktartóak. A bortól való ittasodás (ld. Dionysos-kultusz) helyett a terapeuták esetén Philón az Isten szeretetétől való megittasodásról (*sobria ebrietas*) ír.

3. Az alexandriai terapeuták aszketikus asztalközösségei, lakomái minden bizonnyal léteztek, megvalósulhattak. A húsmentes étrend ismert volt a farizeusok körében (Baba Batra 6od). A közös étkezést gyakorolták Qumránban is (szabályait ld. 1QS 6). A közös étkezést megelőző imádság asztali áldás gyakorlata jellemző volt a terapeuták csoportjára, de a qumráni közösségben is gyakorolták.

4. Mindenesetre olyan mértékű állandó jellegű aszkézis, amiről Philón a *De Vita Contemplativa*-ban ír, bizonnyal létezhetett. Az extrém böjtölésről, víz (!) fogyasztásától való tartózkodásról, extrém virrasztásról, önmegtartóztatásról, adakozásról, magányról számos anekdotikus (de részben történetileg teljesen hiteles) történet szól a IV. századtól kezdve Egyiptomtól Palesztinán és Szírián át Kisázsiaig például az ókeresztény görög és szír anachóréta-koinobita irodalom olyan alapszövegeiben: Alexandriai Athanasios: *Vita Antonii*; az *Apophthegmata patrum* három gyűjteménye;

⁵⁰ Hay – Taylor: Philo of Alexandria, 12–13.

⁵¹ McGowan: The Food of the Therapeutae, 135–136.

Kyrrhosi Theodorétos: *Historia Religiosa*;⁵² Palladius: *Historia Lausiaca*; Júdás Tamás aktái (szír verzió); Pseudo-Makarios: *Homéliák* („50 lelki homília”); *Liber graduum* (*Fokozatok könyve*).

BIBLIOGRÁFIA

- Alexandriai Philón: De vita contemplativa. Ford. Adorjáni Zoltán. Budapest: Pápai Református Teológiai Akadémia – Pápa, L’Harmattan Kiadó, 2008.
- Buzási Gábor – Horváth Judit (ford. és jegyz.): Philón: Legum Allegoriae. (megjelenés előtt)
- Diós István (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon. III. kötet. Éhi–Gar. Budapest: Szent István Társulat, 1997.
- Dobson, Mike – Harvey, David – Wilkins, John (eds.): Food in Antiquity. Exeter: University of Exeter Press, 1995.
- Freedman, David Noel (ed.): The Anchor Yale Bible Dictionary. Volume 2. D–G. New Haven & London: Yale University Press, 2008.
- Fröhlich Ida: A qumráni szövegek magyarul. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba: Bölcsészettudományi Kar, 1998.
- Lampe, G. W. H. (ed.): A Patristic Greek Lexicon. With Addenda et corrigenda. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- Liddell and Scott’s Greek–English Lexicon. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- McGowan, Andrew: Ascetic Eucharists. Food and Drink in Early Christian Ritual Meals. Oxford: Clarendon Press, 1999.
- McGowan, Andrew: The Food of the Therapeutae. A thick Description = Marks, Susan – Taussig, Hal (eds.): Meals in the Early Judaism. Social Formation at the Table. New York: Palgrave Macmillan, 2014, 129–138.
- Philo: On the Contemplative Life (De Vita Contemplativa) = Colson, F. H. (transl.) – Gould, G. P. (eds.): Philo Volume IX. The LOEB Classic Library. Cambridge: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1985.
- Platón: Az állam. Ford. Jánosy István. Lazi Kiadó, 2011, mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf (2023. okt. 13.)
- Taylor, Joan E. – Hay, David M.: Philo of Alexandria. On the Contemplative Life. Introduction, Translation and Commentary. Leiden: Brill, 2020.

⁵² Vízről való tartózkodásáról olvasunk a *Historia religiosa* (Hist. Rel.) alábbi helyein: III.3; IV.12. A kenyér (ἄρτος) és a só (ἅλς) együttes használatáról van szó az alábbi helyeken: Hist. Rel. II,2; II,4; II,13; XI,1; XX,3. A böjtölés időtartamát tekintve beszélhetünk egynapos (Hist. Rel. III,3) böjtről. De Theodorétosz említ heti böjtnapot (Hist. rel. II,2), többhetes vagy akár Mózeséhez hasonló negyvennapos böjtöt (XXVI,7) is.